

EÖRSI ISTVÁN

Aszkézis minden mennyiségben

Az Oszlopos Simeon Kaposvárott

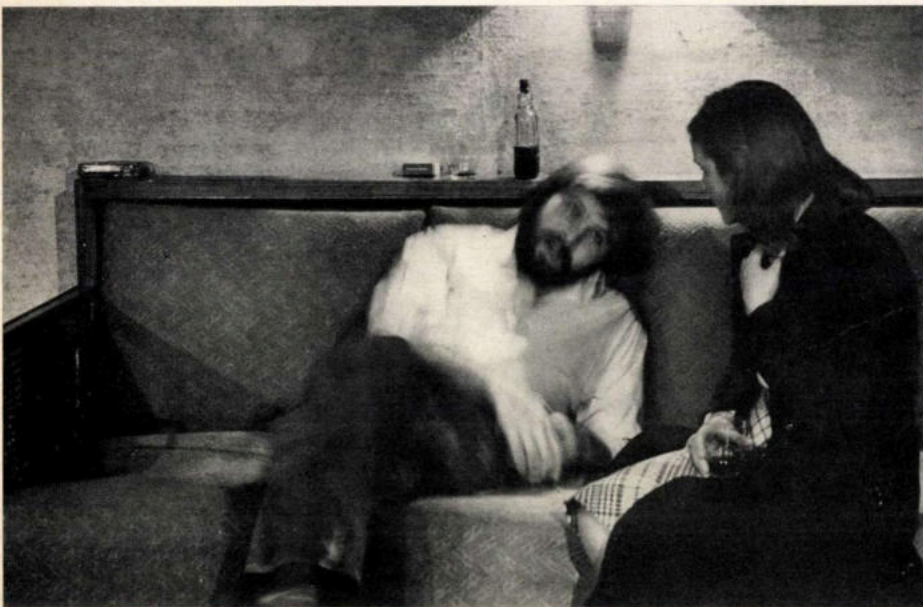
Ha majd kritikailag feldolgozzák Sarkadi Imre drámai életművét, feltétlenül az elemzés egyik gyújtópontjába kéredzkeedik az askézis és az élvezetesség antinómiája. Már *A próféta főhőse*, Virág is azt

prédikálja 1943-ban egy falusi kocsmában, ingyenfröccsök és paprikás csirkék fejében, hogy „legyél rossz, meglátod, még úgy is mennyivel jobb leszel, mint így”. Nemi szabadosságot, korlátlan önkielést papol, de a megváltandó nőkhöz ígért önmaga helyett suttyomban Samut, a csapost küldi be, és askétikusan lecsúszik az élet örömeiről. Ezzel szemben Hannibál, szintén 1943-ban, majd egy későbbi töredékben egészen 1957-ig, élvezeteg bölcs, akinek hadait az askétikusdogmatikus rómaiak szétzúzzák, ami nagy örömmel tölti el, mert a végleges

vereség megszabadítja felelősségeitől. 1948–49-ben, a *Lucretia*-töredékben lép fel először Tarquinius királyként nagy drámai erővel az az erőszakos férfiú, aki szexuális önbizalmával, erőszakos akarásával rabol élvezetet magának. Ez a figura tér vissza 1958-ban, *A ház a város mellett*-ben Batori körorvos polgári, tehát még önkényesebben akarnok alakjában, majd az *Oszlopos Simeon* (1960) főhősében, hogy azután az utolsó darabban, az 1961-es *Élvezett paradicsomban* Sebők Zoltán bánatosabb, humanizáltabb és elviselhetőbb figurájában intsen búcsút nekünk. Az ötvenes évek első felében írott dicséretes szándékú, de stílusosan és művésziileg egyaránt sarkadiatlan termelészövetkezeti népszínművek kivételével csaknem minden darabban és darabtöredékben kísért a dilemma: maradjon-e az ember nyugton a neki rendelt életkörben, a kialakult erkölcsi normák között, gyapjűalsót viselve a tábori élet viszontagságai ellen, mint Lucretia dicséretes férje, Brutus teszi, beleromolva a konzolidált köznapis lét átlagkörülményeibe, mint a *Ház a város mellett* legtöbb férfiszereplője, vagy lépjen-e túl a normákon, vállalja a különállást, a bűnt, a vereséget, nem is a boldogságért, amelyet az ilyen figurák tagadnak, hanem pillanatokért („Élet helyett órák” mondja Ady), vagy pusztán azért az elégtételért, hogy hadat üzenhetnek az élet kisszerűségének. Természetesen nem minden figura illik bele ebbe a sémába. Az öreg Sebők szuverénül vállalja az élet rendjét, a munkában mindvégig megőrzi epikureus élvezőkéességét, a paradicsom lakója marad, mert ennek törvényeit, legalábbis a maga körében, személyesen szabhatja meg; és a másik póluson ott sötétlik az *Oszlopos Simeon* főhőse, Kis János, aki az amoralitást választja ugyan, de kibújik az askézis és élvezetesség dilemmájából: bűvészmutatványt hajt végre, az élvezetet változtatja askézissé. Nála ugyanis az élvezet: a nők és a bor fogyasztása lemondást jelent a teljes életről, és e lemondás bomlasztó tudata folytán nem bírja már élvezni az élvezetet sem. Minél féktelenebb az élvezet, annál tökéletesebb az askézis, mely már nem is választás eredménye, hanem megkerülhetetlen szükségszerűség.

Az *Oszlopos Simeon* kétségkívül Sarkadi Imre drámaírói munkásságának csúcspontja. Csurka István *Ki lesz a bálanyá?*-jával együtt maradandó színpadi látomás ez az 1956-os megrázkódtatásból felébredni nem tudó, céljavesztett

Két pillanat Sarkadi „hangulatdrámájából”: Kiss István (Kis János) és Pogány Judit (Zsuzsi)

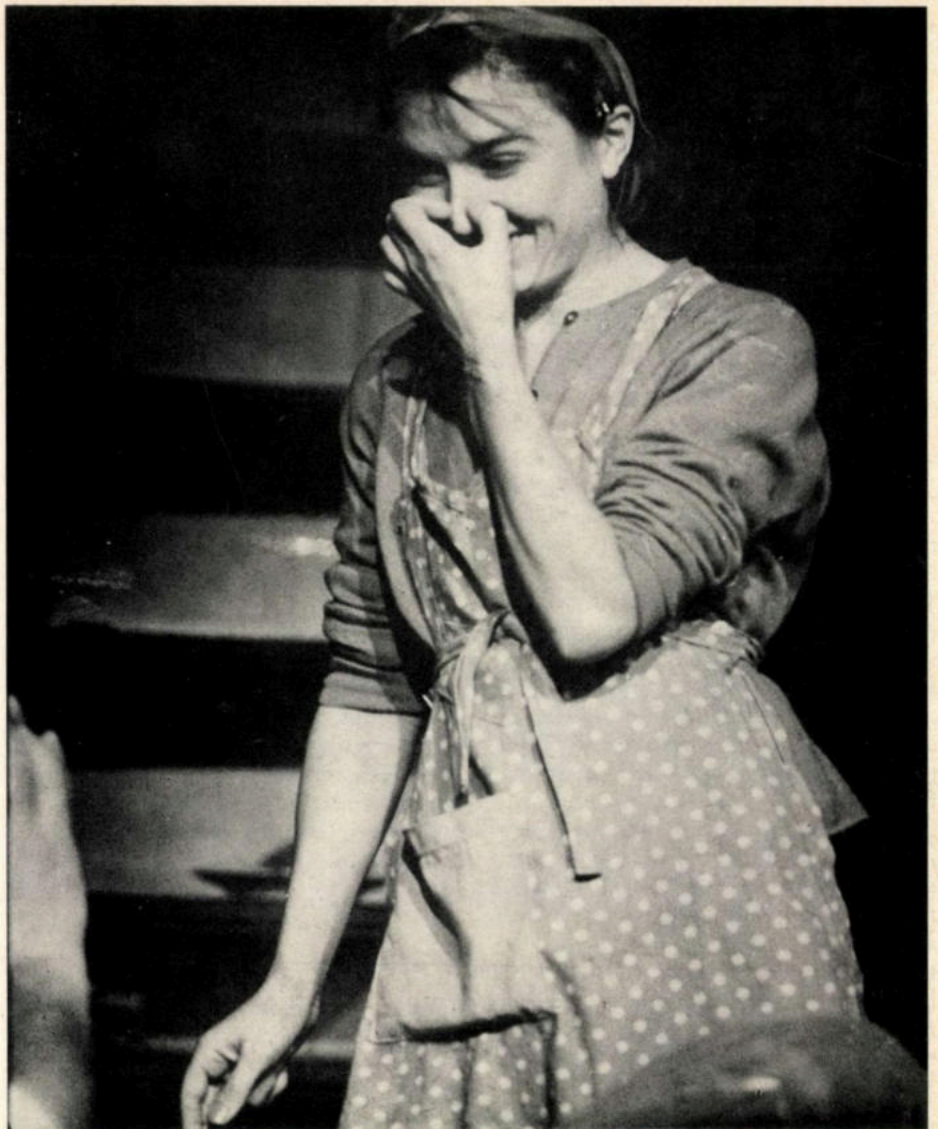
illúziótlan, öncsalásra képtelen és ezért cinizmusba menekülő értelmiségi-ekről. „Hangulatdráma” – mondják azok, akik mentséget keresnek tetszésük vagy nemtetszésük számára. Valóban az – de egy történelmileg-társadalmilag meghatározott hangulaté, ezért mehet el bizonyos pontokon akár az abszurditásig is: mindenre valóságfedezete van.

A darab kulcsszava a „sikertelenség”. Ez valóban egyetemleges. Kis Jánost egyetlen napon belül elhagyja a szeretője, kirúgják az állásából, ráadásul elveszik tőle lakása felét. Előző nap kiszűrítették azt a képét, amelyet élete főművének tekintett; sikertelensége tehát nem csak a magánéletben üldözi, hanem utoléri hivatásában is. De képességeit is kikezdi: szó van az ágybéli sikertelenségekről és arról, hogy elhagyta még a bor is.

Egyvalami azonban mégis sikerül neki: szívós edzések segítségével Vinczénévé lényegül át, pontosabban: alkalmassá teszi magát arra, hogy ez a bűdös, öreg viceházmesterné bevegye őt, mint valami rozzant várat. Vinczéné a gonoszság inkarnációja, de olyan, akinek minden eleme vaskos realitás. Besúgó, zsaroló, kerítő, intrikus, saját fia akasztását élvez, mint valami népünnepélyt; önzetlenül is hazudik, pusztán a hazugságért; ráadásul ronda, elviselhetetlen illatú, mocskos, tolakodó, leskelődő. És mégis: ő a darabban az egyetlen igaz ember. Minden pillanatban azonos önmagával, meri vállalni a saját lényét, és gonoszsága a képmutató és kisszerű külvilág ellen irányul, mely morált hazudik maga köré. Vinczéné nem kér ebből a morálból, tudja, hogy mindenki és minden piacra és áruháza éretten – ő maga tehát megtestesíti ezt a piacot és áruháza, és esze ágában sincs leplezni ezt. Kis János a sikertelenség fordított bűvöletében ennek a roncsoló őszinteségnek a vonzásába kerül, de minthogy ő csak tetteiben tud Vinczéné lenni, lényében azonban elfuserált művész, nem úszhatja meg a saját vinczénéskedését, hanem lelkiileg és a darab végén testileg is belerokkan ebbe. Ami Vinczéné számára természetes önkifejezés, az az ő számára kegyetlen aszkézis, minden mennyiségben, mert nem csak az élvezet hagyja el, hanem az a jó morális közérzet is, mely a sikertelen, de magát tisztességesnek hívó ember utolsó vigasza.

*

A Madách Színház stúdióelőadása után jó pár évvel, ismét stúdióelőadáson

Monori Lili az *Oszlopos Simeont*-ban. Vinczéné szerepében (Kaposvári Csiky Gergely Színház) (Szirányi István felvételei)

láthatjuk az *Oszlopos Simeont*; ezúttal Kaposvárott. Úgy látszik, nemcsak a könyveknek: a daraboknak is megvan a maguk sorsa. A sors erre a műre különös súllyal nehezedik: minthogy szerzője sohasem láthatta, és nem vehetett részt színpadra állításának folyamatában, a pompás drámai anyagot olyan kirívó dramaturgiai hibák rúttítják, amelyek az első próbákon kihullottak volna. A korrekciókat most az igényes rendezőnek vagy dramaturgnak vagy együttesnek magának kell megtennie – zavarba ejtő és felelősségteljes különmegterhelés ez. A kaposvári előadás finoman és okosan oldotta meg a legtöbb ilyen feladatot; de például a befejezés csak részben sikerült. A rendező – Gazdag Gyula – bölcsen módosította az eredeti végkifejletet. Amikor a házbeli Müller úrnak átpasszolt Zsuzsi kilép a nási szobából, nem lepődik meg azon, hogy férjén kívül Kis Jánost is az ajtón kívül látja; miféle nő az, aki az ágyban nem tudja megkülönböztetni egymástól a testileg-lelkiileg, korban, habitusban, mindenben oly kü-

lönböző Kis Jánost és Müller urat? Zsuzsi – nagyon helyesen – azért lép ki a kaposvári előadásban a sötét szobából, hogy felelősségre vonja Kis Jánost, amiért az bérbe adta őt. Azt is helyesen teszi, hogy nem költői kést szúr belé, ahogy Sarkadi megírta, hanem prózai vasalóval üti le – ez jobban illik a korhoz és a darab légköréhez. Azután következik a végső dialógus – ez valóban nagyon naiv, ráadásul érzélgős, a darab szelleme ellen való, nem lehetetlen, hogy az író akaratlanul is szalonképesebbé akarta menteni a munkáját vele; Kaposvárott egyszerűen elhagyják ezt a záró szövegrészt, de az előadás így, talán csak a végső gesztusok hiánya miatt, befejezetlen marad.

A kaposvári *Simeont* azonban nem a korrigáló szándékú eltérések jellemzik, hanem az a törekvés, hogy minél hívebben keltsék életre a megírt darab szellemét. Antal Csaba díszletei nagy leleménnyel aknázzák és tágítják ki a szűk teret; telitalálat az előszobában fortélyosan elhelyezett tükör, mely bekapcsolja a játékba a műtermen kívül (előtt és után) le-

zajló folyamatokat. Egyébként a színpad tárgyi világa, ide értve Havas Fanny jelmezeit is, hangsúlyozottan reális. Az előadás hál' istennek nem a darab pittoreszk elemeit élezi ki, hanem arra helyezi a fősúlyt, hogy végletes formák közt *mindennapi* folyamat tanúi vagyunk. Ezt érzékelteti Kis János barátjának, Jóbnak (Lukács Andor) átlagrohadt figurája vagy a főbélő (ifj. Mucsi Sándor) átlagférij átlagreakciói. Igaz: tanúi vagyunk extravaganciáknak is. Kiss István – Kis János szerepében – úgy borotválkozik meg, hogy szakállára keni fel, majd le-törli onnan a szappant; és olyankor szalajtja le Vinczénét borért, amikor a színpadon még teli üvegek pompáznak. Az ilyen ötletek azonban igen jelentőségteljesek. Kis János számára az élet köznapi folyamatai elvesztették értelmüket; a funkciók jelzésekké koptak, a mindennapos borotválkozás neki éppúgy nem sikerülhet (hiszen szakállas), ahogy a mindennapos berúgás sem megy (mert ahhoz naponta teljesen ki kellene józnodnia). Ilyen körülmények közt nem a borhiány készletet borvásárlásra (nincs igazi borigénye), hanem a borvásárlás aszkétikus aktusa, amely elkülönült már szükségleteitől.

Az előadás köznapi realitása elsősorban a pompás nőalakokra épül fel. Molnár Piroska Mária szerepében végletekig póztalan, egyszerű. Halk beszéde a családiasan szűk térben rendkívüli hatású: a nézők előrehajolva lesik minden szavát, holott kidolgozott, pontos gesztusai eleve nem hagynak kétséget mondanójának lényege felől. Pogány Judit nagy lélektani finomsággal, aprólékos gondnal és meghökkenítő személyes hitellel állítja elénk a társbélő Zsuzsit. Monori Lili mint Vinczéné ismét tanúbizonyosságot tesz kivételes tehetségéről. Slendrián mozgása, impertinens hanghordozása és komikusan gusztustalan gesztusai segítségével olyan figurát elevenít, akivel nem azonosulhat; mégis tökéletesen felidézi, kívülről mutatja meg ellenállhatatlan humorral, de úgy, hogy közben nem tagadja meg a rábízott figurát.

Az öreg Vinczénét játszó Monori Lili fiatalsága azonban rendkívüli feladatokat rótt a rendezőre. A penetráns büzt, amely Sarkadi figuráját jellemzi, most össze kellett házasítani valamiféle visszataszító, de mindig jelenlevő szexuális varázssal. Stúdióelőadáson, a nézőktől bolhaszökkenésnyire nem lehet egy fiatal színésznőt aszxebombává átalakítani. Gazdag

levonta az előállott helyzetből fakadó következtetéseket, még egy gruppen-szexes végkicsengésű táncjelenetet is belerendezett Monori kedvéért a darabba, és mindvégig azon volt, hogy a gonoszszágnak ez a már nem is evilági látomása, fiatalsága és időnként felvillanó vonzereje segítségével köznapi és érzékeltes jelentéshez jusson. Ez a szándéka azonban csak akkor valósulhatott volna meg maradéktalanul, ha a főhöst játszó Kiss István pótolja keménységben mindazt, amit így a némiképpen humanizált Vinczéné elveszített. Kettőjüknek ugyanis csak egymás vonatkozásában lehet érvényes művészi léte: Kis János egysül Vinczénével. Tiszta haszon, ha ennek a lelki testvériesülésnek erotikus asszociációi is vannak. De ennek az erotikának a hatását nyomatékosan ellensúlyozni kéne a felvállalt gonoszság embertelen, aszkétikus iszonyatával.

Kiss István kitűnően eleveníti meg a rábízott Kis János egyik rétegét: a fejtegetőt, az önmagyarázót. Fontos réteg ez, mert Sarkadi elképzelése szerint a főhősben végbemenő rémséges folyamat tudatos penzum, válasz a spontánul pocské kívüllagra. De ez az önmagyarázat csak akkor teljes értékű, ha időnként láthatóvá válik az a borzalmas alvilág, mely Kis Jánost Vinczéné felé mozdítja; hiszen éppen ez az alvilág szorul önfeltárára. Kiss István a figurának ezzel a rétegével többé-kevésbé adósunk marad. Minthogy a düh, a kétségbeesés és a bosszúvágy indulatai társadalmi töltésűek, ezek hiánya a figurát az egyéni nyomorúság és a patológia felé tolja el. Szerencsére Kiss István igen értelmes színész, és ezért magyarázatai közben mindenütt jelezni bírja, miről van szó; de a jelzés nem pótolja a megrendítő élményt. Ha megtalálná azt a néhány drámai pillanatot, amikor rövidzárlatosan kiszül figurájából az elviselhetetlen feszültség, akkor a kaposvári *Simeon* nemcsak izgalmas, jó előadás volna, hanem jelentékeny színházi tett is.

Sarkadi Imre: Oszlopos Simeon avagy lássuk, Uramisten, mire megyünk ketten (Kaposvár, Stúdiószínház)

Rendezte: Gazdag Gyula m. v. Díszlet: Antal Csaba m. v. Jelmez: Havas Fanny m. v. A rendező munkatársa: Lengyel Pál, Saád Katalin.

Szereplők: Kiss István, Molnár Piroska, Pogány Judit, Monori Lili, Lukács Andor, ifj. Mucsi Sándor, Balázs Andor, Jenei István, Somogyi Géza, Stettner Ottó, Galkó Bence, Kaskó Erzsébet, Serf Egyed, Szalai József.